

Universiteit
Leiden
The Netherlands

'Nou koest, nou kalm' : de ontwikkeling van de Curaçaose samenleving, 1915-1973: van koloniaal en kerkelijk gezag naar zelfbestuur en burgerschap
Groenewoud, M.

Citation

Groenewoud, M. (2017, June 15). *'Nou koest, nou kalm' : de ontwikkeling van de Curaçaose samenleving, 1915-1973: van koloniaal en kerkelijk gezag naar zelfbestuur en burgerschap*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/50108>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/50108>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/50108> holds various files of this Leiden University dissertation

Author: Groenewoud, M.

Title: 'Nou koest, nou kalm' : de ontwikkeling van de Curaçaose samenleving, 1915-1973: van koloniaal en kerkelijk gezag naar zelfbestuur en burgerschap

Issue Date: 2017-06-15

5 Reflectie en conclusie

5.1 Vertrekpunt en hypothese

Dit onderzoek is vertrokken vanuit de veronderstelling dat een samenhang aannemelijk is tussen de koloniale gezagsverhoudingen, de positie van de katholieke kerk daarbinnen, en de relatief late politiek-maatschappelijke en sociaaleconomische emancipatie en participatie van de katholieke Afro-Curaçaose bevolkingsgroep. In de maatschappelijke gezagsverhoudingen speelde de katholieke kerk als instituut een belangrijke rol, terwijl juist de overwegend Afro-Curaçaose katholieke bevolking lange tijd - formeel tot 1948, met de invoering van algemeen kiesrecht - op afstand gebleven is van politieke inspraak en een nog langere tijd - in elk geval tot 1969 - op afstand van een brede politiek-maatschappelijke participatie.

Met de keuze voor de vorming van de Nederlandse Antillen in 1950 is een groot deel van de bevolking van onderdaan tot (modern) burger met stemrecht geworden. Door de invoering van het algemeen stemrecht is in 1948 een nieuwe dynamiek ontstaan tussen macht en gezag, en tussen bestuur en burger. Over deze overgang gaat deze studie: van koloniaal en kerkelijk gezag naar zelfbestuur en burgerschap.

Na een uitwerking van de vraagstelling in het eerste hoofdstuk is de volgende meer specifieke hypothese geformuleerd:

De positie die de katholieke kerk in de periode 1915-1973 met goedkeuring en deels met steun van de overheid in de Curaçaose samenleving heeft ingenomen, is van invloed geweest op de bestending van de sociale orde, en heeft een remmende invloed gehad op de sociale mobiliteit, op de ontwikkeling van activiteiten in het maatschappelijk middenkader en daarmee op de vorming van bewust en actief burgerschap op Curaçao.

In de nu volgende paragraaf zal gereflecteerd worden op de belangrijkste bevindingen, die hier in relatie gebracht worden met de in het eerste hoofdstuk gepresenteerde wetenschappelijke theorievorming. Hierna volgt de conclusie, waarin uiteen gezet wordt in welke mate de hypothese ondersteuning vindt door de gepresenteerde bevindingen.

5.2 Reflectie

In deze paragraaf wordt eerst een algehele reflectie gegeven op kerkelijke en koloniale gezagsverhoudingen op Curaçao. Daarna wordt ingegaan op de herkenbaarheid, toepasbaarheid en geldigheid van de in het eerste hoofdstuk gepresenteerde relevante inzichten uit de internationale literatuur.

Wanneer in deze studie wordt gesproken over ‘de positie van de katholieke kerk’ op Curaçao betreft dit een door zowel de katholieke gezagsdragers als het koloniaal bestuur gevormde constellatie, die zich heeft kunnen ontwikkelen mede met steun vanuit het bedrijfsleven en de Nederlandse provincie van de orde der Dominicanen. Van ‘de katholieke kerk’ als eenheid was geen sprake. Het centrum van de lokale kerkelijke macht lag bij de apostolisch vicaris, die soms door de Nederlandse pater provinciaal expliciet en actief gesteund werd en soms expliciet werd tegen- of zelfs weggerukt. Deze machtsverhouding was dynamisch: steun kon omslaan in tegenwerking, zoals bij Van der Veen Zeppenfeldt, en tegenwerking kon omslaan in steun, zoals bij Vuylsteke. Hieruit bleek duidelijk dat de Nederlandse Dominicanen een aanzienlijk belang hadden bij dit missiegebied, qua prestige maar ook in financieel opzicht. Dat vertaalde zich medio twintigste eeuw in sterke bemoeienis van de pater provinciaal bij de maatschappelijke en bestuurlijke ontwikkelingen op het eiland.

Daarnaast was in de jaren ‘40 en ‘50 sprake van een politiek-maatschappelijk actieve katholieke elite op Curaçao, bestaande uit enkele priesters en leken, die veel invloed naar zich toe trok. Monseigneur Holterman wist in de jaren ‘60 van deze conservatieve groep los te breken, maar ook onder zijn bestuur bleef het kerkelijk gezag in handen van een kleine, zij het meer progressieve, kerngroep. Van een homogene eenheid was geen sprake. Leken speelden gedurende de bestudeerde periode geen rol van betekenis in de kerk, een handvol uitzonderingen daargelaten. De meeste fraters en zusters waren in de uitvoering actief en stonden op afstand van bestuur en macht. Hun congregaties bleven relatief autonoom ten opzichte van het bisdom, hetgeen een kwetsbaarheid opleverde voor de van deze congregaties sterk afhankelijke apostolisch vicaris. Van interne kritiek op de verhoudingen is weinig blijkt gevonden; de positie van de kerk, en die binnen de kerk, werd door geestelijken en religieuzen over het algemeen

aanvaard. Hierbij kan de kanttekening geplaatst worden, zoals Van der Marck in zijn onderzoek in 1959 deed, dat de geestelijkheid leefde in een eilandelijk isolement, waar sprake was van een geringe intellectuele doorontwikkeling van priesters. Aanvaarding was zodoende deels ook een gevolg van eenvoudigweg 'niet beter weten' binnen de kerkelijke organisatie.

Het koloniaal bestuur heeft vanaf het midden van de jaren '30 een substantieel aandeel gehad in de uitbreiding van de katholieke instellingen. Dat voor de Nederlandse katholieke missie gunstige regelgeving kon worden doorgevoerd komt op het conto van een Nederlands parlement, dat weliswaar rond de begrotingsbehandeling kritische vragen stelde, maar toch steeds weer instemde met een voorgestelde regeling. Weliswaar was de houding vanuit Den Haag niet bijzonder betrokken, en zal er geen sprake geweest zijn van een zorgvuldig uitgestippelde strategie, toch heeft zij zich de invloedrijke positie van de katholieke kerk niet laten overkomen. De consequente aanstelling van een katholiek als gouverneur voor dit gebiedsdeel was in dit opzicht een belangrijke én bewuste keuze. Deze kon op beslissende momenten interveniëren in het belang van de katholieke instellingen, en daarmee in het belang van de sociale orde in de kolonie.

Het veelvuldig in katholieke publicaties uitgedragen beeld van structurele tegenwerking van de katholieke kerk door het koloniaal bestuur is zodoende onvolledig en incorrect. In de eerste helft van de twintigste eeuw is een situatie ontstaan waarin de geestelijkheid en de religieuzen in het onderwijs een behoorlijk inkomen verwierven voor het apostolisch vicariaat. Vanaf midden jaren '30 was jaarlijks sprake van een aanzienlijk surplus. Daarin hebben de door de overheid verstrekte middelen een substantieel aandeel gehad.

Centraal in de positie van de katholieke kerk in de kolonie stond haar inspanning op het gebied van onderwijs en vorming. Voor het bestuur betekende de aanwezigheid van de priesters, fraters en zusters dat tegen relatief lage kosten onderwijs en 'zedelijke vorming' aan de bevolking geboden kon worden. Dit was geen luxe of ruimhartigheid maar noodzaak; de minister van Koloniën was dit krachtens de Staatsverordening van 1865 verplicht. Het koloniale bestuur wilde weinig geld spenderen aan de arme bevolking, maar niets wijst erop dat het structureel onder zijn verplichting uit wilde komen.

Met deze aantoonbare verwevenheid van belangen en doelen sluiten de bevindingen van dit onderzoek aan op vergelijkbaar onderzoek in andere koloniale gebieden. Hierin kwamen volgens Ballantyne twee gemeenschappelijke fenomenen naar voren. Het eerste daarvan is dat de op sociale orde gerichte aanpak van de kerkelijke gezagsdragers een belangrijk aandeel had in de vorming en instandhouding van ideeën over de fundamentele ongelijkheid tussen (groepen) mensen. Het tweede fenomeen is dat de beheersing van kennis en kennisdeling in de samenleving een belangrijke rol speelde in de instandhouding van gezagsverhoudingen en sociale orde.

Sociale ongelijkheid was op Curaçao in de bestudeerde periode, maar uiteraard ook daarvoor, expliciet aanwezig. In het onderwijs werd in 1935 een structurele ongelijkheid door de koloniale overheid geformaliseerd door een differentiatie in het onderwijsaanbod. Selectie voor vervolgonderwijs kwam voor de lagere klasse beperkt voor en lag in handen van religieuzen. Als belangrijkste criterium voor toegang tot een betere, of meer uitgebreide, school gold conformisme aan de katholieke levenswijze, waardoor veel Afro-Curaçaoënaars afvielen. Deze bevolkingsgroep bleef zodoende grotendeels op afstand van onderwijs dat mogelijkheid bood voor sociale mobiliteit. Hier kwam nog bij dat van deze situatie al generaties lang sprake was, zonder structurele vooruitgang. De vooronderstelling van de koloniale en kerkelijke gezagsdragers dat de Afro-Curaçaoënaars minder behoefte aan en aanleg voor onderwijs en persoonlijke vorming hadden, heeft zich in deze omstandigheid kunnen ontwikkelen tot een breder aanvaarde, en waarschijnlijk ook geïnternaliseerde, opvatting.

Ook de ontwikkeling van katholieke activiteit in de stedelijke samenleving droeg na 1915 bij aan de versterking van sociale differentiatie. De katholieke kerk verrichtte op Curaçao vanaf begin jaren '30 een breed scala aan op sociale vooruitgang gerichte inspanningen. De primaire doelgroep van katholieke politiek-maatschappelijke activiteiten was de stedelijke middenklasse. Priesters en religieuzen hadden met een groot deel van de volwassen bewoners in de lagere klasse en in de buitendistricten weinig contact. De houding van de geestelijken en religieuzen ten aanzien van deze groep Afro-Curaçaoënaars 'in de achterhoede' was niet zelden neerbuigend en afkeurend, maar ook afstandelijk. Een hiermee contrasterende situatie ontstond toen de verstedelijking serieuze vormen aannam, en de zich ontwikkelende stedelijke katholieke

middenklasse kon rekenen op veel aandacht van de katholieke kerk. De kerk zag deze groep als een risicogroep en wilde deze mensen beschermen tegen de verlokkingen van 'de nieuwe tijd'. Bewoners van de buitendistricten daarentegen werden niet als risicogroep gezien.

Door het geleidelijk groeiende onderwijsaanbod, en door het hanteren van strakke regels rond het toedienen van de sacramenten, had de kerk aan het begin van de twintigste eeuw een groot bereik op Curaçao. In de loop van de twintigste eeuw werd dit verder bestendigd onder meer door de verdere ontwikkeling van het St. Elisabeth Gasthuis, later Hospitaal, door een toenemend aantal katholieke stands- en vakorganisaties, door de betrokkenheid bij de politiek vanaf 1936, en door de dominante positie van de katholieke kerk in de nieuwsvoorziening. Via het katholieke onderwijs, de pers en de verenigingen beheersten de katholieke instellingen in belangrijke mate de formele kennis die de bevolking tot zich nam.

Deze controle over de informatievoorziening is het tweede aspect dat Ballantyne naar voren bracht als kenmerkend voor de rol van missie en zending in koloniale gezagsrelaties, en dat ook Lukes noemt als kenmerkend voor de derde machtsdimensie. Hiervan was op Curaçao duidelijk en op grote schaal sprake; slechts een kleine minderheid kon zich door te lezen, te reizen of in het buitenland te studeren aan dit monopolie onttrekken.

Dat kennis en kennisdeling als aspect van macht van groot belang waren voor de instandhouding van sociale orde bleek duidelijk op het moment dat het isolement van de bevolking als een gevolg van modernisering en democratisering doorbroken werd. Bij de bevolking van Curaçao ontwikkelde zich vanaf het midden van de jaren '40 politiek-maatschappelijk bewustzijn. Door de inzet van *bario leaders* over het hele eiland bereikte kennis over nieuwe zaken als zelfbestuur, stemrecht en sociale ontwikkeling, in principe iedereen, ook de meest geïsoleerd levende bewoners. De verbondenheid van de katholieke bevolking aan de katholieke kerk resulteerde niet automatisch in loyaliteit aan de katholieke politiek; deze bleek vanaf de verkiezingen in 1949 zelfs minimaal te zijn. Zodoende werd duidelijk dat de katholieke invloed en binding overwegend betrekking hadden op de persoonlijk-religieuze sfeer, niet op de maatschappelijk-politieke sfeer. De investering in de uitoefening van 'zachte macht', naar voren gebracht door Lukes en Nye, was met name bij de grote groep bewoners in de lagere klasse minimaal geweest. Deze geringe investering resulteerde nu in een beperkt effect.

Ook op cultureel-religieus gebied was de katholieke kerk uiteindelijk beperkt succesvol in het 'civiliseren' van de Afro-Curaçaoënaars binnen Nederlandse katholieke kaders. Het katholieke religieuze leven heeft zich op Curaçao kunnen ontwikkelen met vele syncretische elementen. Ondanks de negatieve houding van de geestelijken en religieuzen ten aanzien van deze gebruiken, hebben verschillende uitingen en rituelen kunnen voortbestaan. Datzelfde geldt voor enkele door de kerk veroordeelde keuzes, zoals ongehuwd moederschap. Dit kan opnieuw in verband gebracht worden met een beperkte investering in het contact met, en dus in een beperkte actieve 'zachte' beïnvloeding van, een groot deel van de katholieke bevolking. Het kan echter ook gezien worden als een voorbeeld van het vermogen van de Afro-Curaçaoose katholieke bevolking om de kerkelijke invloeden, zoals Andrew Porter dat in Britse koloniën signaleerde, selectief te absorberen.

Kritiek van burgers op de kerkelijke positie kwam in diverse vormen voor, maar bleef aanvankelijk incidenteel. Van een meer kritische houding was sprake bij jongeren, die hun wereldbeeld hadden kunnen vergroten toen zij toegang kregen tot (nieuwe) kennis en ideeën. Hier was sprake van door vervolgonderwijs, zoals bij Da Costa Gomez, of door te reizen of elders te werken, zoals bij De Marchena. Kennis van buiten bereikte een steeds zelfbewustere groep jongeren, zeker nadat het beurzenstelsel was uitgebreid. In het doorbreken van het kennisisolement - of: van het katholieke kennismonopolie - ging de grootste bedreiging voor de missie schuil. Dat bleek toen onder Verriet een groep jongeren ruimte kreeg om te publiceren, zoals Kroon en Pieters Kwiers.

Van verzet tegen de koloniale gezagsverhoudingen was sprake in de jaren '40 en '50 als een direct gevolg van een toenemend sociaal-politiek bewustzijn, de vorming van een politiek podium en de groeiende ontvankelijkheid voor meer autonomie. Kritiek op de positie van de kerk en de houding van de geestelijken, zoals het felst uitgedragen door de DP, hing direct samen met verzet tegen het koloniale Nederlandse bestuur. Van de missionarissen werden de blanke paters in het bijzonder met dit koloniale bestuur vereenzelvigd. Niet hun religieuze rol, maar hun maatschappelijke positie werd door een jonge groep critici en (aspirant-) politici bestreden. Dat gebeurde in georganiseerd verband, maar ook gewoon op straat, tot aan het uitschelden van priesters toe.

Na de verzelfstandiging van het bestuur in 1950 ontwikkelde deze kritiek zich tot een bestuurlijke aanpak gericht op verzakelijkte

verhoudingen tussen bestuur en kerk. De overheid bleef echter wel in belangrijke mate, nog steeds tegen relatief lage kosten, gebruik maken van de maatschappelijke dienstverlening door de religieuzen, zoals onderwijs, ziekenzorg, psychiatrische verpleging, voogdij, jeugdwerk, gezinshulp, thuiszorg. Aan de zijde van de kerk werd deze uitbreiding van sociale activiteiten aangegrepen om het netwerk van katholieke organisaties uit te breiden. Met de handhaving en versterking van de katholieke signatuur in deze sectoren, zoals in het Wit-Gele Kruis, kon de kerk haar positie versterken, en vond een voortzetting plaats van een onderdeel van de 'zachte macht' dat ondanks de kritiek op de geestelijkheid in het overwegend katholieke Curaçao en ondanks de veelvuldige afwijking van normen, zoals het ongehuwd moederschap, niet wezenlijk ter discussie stond: de katholieke levenswijze. In deze maatschappelijke aanwezigheid zette het in de negentiende eeuw ontwikkelde patroon van katholieke zorg zich relatief onveranderd voort.

Gezag in de kolonie, ook dat van de kerk, was gericht op het behoud van de sociale orde en sociale rust. Twee momenten in de bestudeerde periode laten in het bijzonder een breuk zien met het vanuit het kerkelijk gezag gewenste gedrag. Het eerste moment is de onverwachte loyaliteit aan Da Costa Gomez, die zich eind jaren '40 manifesteerde. Het tweede moment was de sociaal-maatschappelijke onrust van 1967-1969, culminerend in de geweldsuitbarsting van 30 mei 1969. Beide manifestaties tonen weinig gelijkenis met het door Charles Tilly vermoede patroon van een boemerangeffect als reactie op onderhuidse weerstand. In de eerste situatie werd de weerstand door de beweging van Da Costa Gomez eerst geëxpliciteerd en daarna in een intensieve burgerbeweging gekanaliseerd. In de tweede situatie, eind jaren '60, was sprake van een complex samenkomen van onrust en ongenoegen, maar deze werd primair geuit door een groep mondige burgers die zich verzetten tegen aspecten van sociale ongelijkheid waar zij zelf niet eens het meeste onder leden.

Een laatste vraag ten aanzien van de dynamiek van macht en gezag die beantwoord moet worden, is in welke mate de missionarissen in de kolonie zich bewust zijn geweest van de koloniale context waar zij deel van uitmaakten. Jeffrey Cox stelde dat missionarissen in hun werk geweten moeten hebben van, en beïnvloed moeten zijn door, de omstandigheid dat zij in een koloniale samenleving werkten, zelfs al was er sprake van een relatief grote afstand tussen koloniaal en kerkelijk gezag,

of tussen kerkelijk gezag en uitvoering. Op Curaçao was de Nederlands-koloniale context zeer evident aanwezig. Religieuzen gaven soms aan hier moeite mee te hebben omdat het in hun ogen geen 'echte' missie was. Bij het kerkelijk gezag was daarentegen sprake van een bewust nagestreefde rol binnen dit koloniale verband. De subsidiëring van geestelijken en van het onderwijs vormden het fundament van deze verhouding. Een politieke rol werd door een katholieke elite nagestreefd, maar had weinig succes.

Geestelijken en religieuzen op Curaçao uitten in de jaren '60 en '70 steeds vaker hun zorgen over de ontwikkeling van de samenleving. Het vertrouwen in de zelfredzaamheid van de samenleving, en de lage waardering van de capaciteiten van de Curaçaoënaar, waren onderwerp van veel zorg en kritiek. Enkele meer progressieve priesters, zoals de paters Brenneker en Römer, durfden de kritiek al in de jaren '60 ook naar binnen te richten: was niet de katholieke kerk zélf verantwoordelijk geweest voor de vorming en opleiding van vele generaties Curaçaoënaars? En was het niet de kerk zélf geweest die wel *voor*, maar niet *met* en ook niet *door* de bevolking maatschappelijke activiteiten had ontplooid?

Inderdaad had de bevolking van Curaçao, meer dan vele Caribische eilanden, toegang gekregen tot onderwijs. Echter: slechts voor een kleine groep hield dit een onderwijstraject in dat werkelijk bijdroeg aan sociale mobiliteit. Selectie vond plaats door de religieuzen. Een groeiende, maar nog steeds beperkte groep kon zich losmaken van de door de kerk beheerste kaders voor vorming en opleiding. Hier zou door het beurzenstelsel in de jaren '50 en '60 geleidelijk verandering in komen. Wezenlijke veranderingen in de sociale kansenstructuur vonden echter pas in de jaren '70 en later plaats. Datzelfde gold - anders dan in de regio - voor het carrièreperspectief in het onderwijs. Hier kregen lokale onderwijzers pas in de loop van de jaren '60 toegang tot hogere posities.

De maatschappelijke positie van de katholieke instellingen was gaandeweg sterk uitgebreid, met een groot netwerk aan parochies, scholen en instellingen. De belangrijkste doelgroep van de katholieke activiteiten bleef in de gehele bestudeerde periode de middenklasse; een structurele verplaatsing van aandacht naar de *campesinos* in de buitendistricten en naar arme stadsbevolking is nooit gemaakt. Een instelling die fundamenteel gericht was op sociale ontwikkeling, vanuit een intensivering van haar activiteiten aan de onderzijde van de samenleving, is de katholieke kerk op Curaçao nooit geworden. De kerk bleef, in Valliers model, missiekerk.

In de laatkoloniale periode werd deze maatschappelijke positie van

de kerk actief door de bisschop nagestreefd. Met name zijn herhaalde pogingen in 1957 en opnieuw in 1962 om vakkrachten voor de katholieke kerk aan te trekken laten zien hoe belangrijk de bestending van de kerkelijke positie was. De wens van Holterman in 1962 om een jurist aan te trekken die in de nieuwe situatie van de 'zogenaamde autonomie' de positie van de kerk moest bestendigen, geeft weer dat de politiek-maatschappelijke ontwikkelingen in zijn beleving aanleiding gaven om de kerk als Nederlandse Dominicaanse missiekerk te verstevigen. Dit suggereert dat de ontwikkeling in de richting van - zoals Rome voorschreef - een zelfstandige, lokale, kerk, niet eens werd overwogen.

Na 1962 hield Holterman zich wel degelijk bezig met een aanpassing van de kerkelijke organisatie en aanpak aan de vereisten die uit het Tweede Vaticaans Concilie voortkwamen. Dit had met name betrekking op organisatie- en overlegstructuren. De aanpak van Holterman om vakkrachten aan te trekken, maar ook zijn poging om direct na 30 mei 1969 via, of met, Amado Römer, politiek weer voet aan de grond te krijgen, illustreren echter zijn overtuiging dat de missionaire rol van de kerk, in de definitie van Vallier, nog niet uitgespeeld was. In het ontwikkelen van een maatschappelijk middenveld of in het faciliteren van de ontwikkeling van katholieke leken in de richting van actief burgerschap, zag de bisschop geen rol voor de kerk. Hierin sloot zijn benadering aan op die van zijn voorgangers, met monseigneur Verriet als enige uitzondering, gezien zijn inzet voor de ontwikkeling van modern apostolaat in de stad. Per saldo echter was geen van de katholieke instellingen er in de aanloop naar zelfbestuur wezenlijk op gericht om van de 'koloniaal onderdaan' een ook buiten de kaders van de kerk zelfstandig handelend burger te maken, of dit proces te ondersteunen. Liever speelde de katholieke kerkleiding die politiek-maatschappelijke rol zélf, namens de grote, maar in haar ogen nog niet politiek rijpe, katholieke achterban.

5.3 Conclusie

De positie die de katholieke kerk in de periode 1915-1973 met impliciete goedkeuring en deels met steun van de koloniale overheid in de Curaçaose samenleving heeft ingenomen, is - zoals verondersteld werd - van groot

belang geweest voor de instandhouding van de sociale orde. Ook is een relatie gelegd tussen deze positie en de ontwikkeling van sociale mobiliteit, de ontwikkeling van activiteiten in het maatschappelijk middenkader en op de vorming van bewust en actief burgerschap op Curaçao. Dat hierbij sprake is geweest van een remmende invloed, zoals de hypothese stelde, is aannemelijk. Globaal was op drie manieren sprake van een remmende invloed op sociale ontwikkeling: door de bewuste instandhouding van asymmetrische verhoudingen, door het gericht in stand houden van beperkingen en het toepassen van beperkende maatregelen, en door de impact hiervan op de bevolking door de internalisatie van aspecten van vermeende inferioriteit.

De instandhouding van sociale orde was een streven dat meer belang kreeg naarmate de samenleving complexer werd en de economische belangen groter. In deze periode zijn op de ontwikkeling van de Curaçaose samenleving twee zaken van fundamentele invloed geweest: de komst van industrie in 1915, en de politieke ontwikkelingen, beginnend met de impact van de Tweede Wereldoorlog. Een factor van belang was tevens de aanhoudende economische kwetsbaarheid van het eiland, die er mede oorzaak van was dat de katholieke Afro-Curaçaose achterhoede in sociaaleconomisch opzicht kwetsbaar bleef. De leiding van de Curaçaose katholieke kerk werd als gezagsdrager in de samenleving uitgedaagd door de effecten van deze factoren. Kenmerkend hierin bleek een overwegend op positiebehoud gerichte opstelling.

In de versterking van haar maatschappelijke positie ontwikkelde de katholieke kerk zich vanaf de jaren '20 niet solitair, maar met steun van de Nederlandse koloniale overheid in de vorm van subsidies en wetgeving en met financiële steun vanuit het bedrijfsleven en de joodse gemeenschap. Als instelling werd het apostolisch vicariaat, later bisdom, daarnaast op cruciale momenten bijgestaan door de Nederlandse provincie van de orde der Dominicanen. Naarmate de koloniale overheid en het bedrijfsleven een groter belang kregen bij de pacificatie van de opkomende arbeidersklasse, nam hun steun aan de kerkelijke instellingen verder toe. Datzelfde gold voor de Nederlandse kerkprovincie, die eveneens het belang in deze missie voor zichzelf zag toenemen in deze periode.

De katholieke kerk speelde via het onderwijs, en hierbinnen door de toepassing van selectie en uitsluitingsmechanismen, tot de jaren '40 voor

circa 85% van de bevolking een wezenlijke rol bij de instandhouding van sociale orde en sociale mobiliteit. Hier gold dat klasse en het zijn van een 'goed katholiek', of als kind afkomstig uit een 'goed katholiek' gezin, doorslaggevend waren. De relatie tussen kleur en kans lag daarmee voor Curaçao in deze periode overwegend negatief voor de Afro-Curaçaoënaars.

Niet alleen het koloniale bestuur, maar ook de kerkelijke gezagsdragers hebben in de jaren '20 aangestuurd op de formele besteding van een gedifferentieerd onderwijssysteem dat tot in de jaren '50, en mogelijk ook nog daarna, de kans voor de Afro-Curaçaoose bevolking om in aanmerking te komen voor meer dan basaal onderwijs ernstig belemmerde. Deze studie rekent af met de mythe dat het onderwijs op Curaçao goed was juist omdat het door zusters en fraters werd verzorgd; dit was alleen op de elitescholen het geval. Weliswaar genoot een groot deel van de Afro-Curaçaoose achterhoede basisonderwijs, maar dit lag niet op een niveau dat hun kansen op positieverbetering zou vergroten.

Het fundamentele karakter van de invloed van de positie van de katholieke kerk op sociale mobiliteit volgt uit het feit dat de katholieke kerk vrijwel het volledige onderwijsveld - en in bredere zin: de toegang tot informatie - tot in de jaren '40 beheerste. Daarna hield deze rol nog stand voor een groot deel van de bevolking, maar ontstonden meer alternatieven voor onderwijs en voor het op eigen kracht vooruitkomen in de samenleving.

Trouw aan de kerkelijke gezagsdragers bleek in deze periode slechts ten dele vanzelfsprekend voor de bevolking; de binding aan de kerk was overwegend religieus van aard. Loyaliteit aan de katholieke instellingen was geen vanzelfsprekendheid en kwam steeds meer onder druk te staan. De beperkte binding aan de instelling buiten de religieuze sfeer werd bevestigd toen vanaf de jaren '40 nauwelijks maatschappelijk draagvlak bleek te bestaan voor de kerk als politieke factor.

Deze studie constateert dat zich tot ver in de twintigste eeuw slechts zeer beperkt op Curaçao een maatschappelijk middenveld heeft ontwikkeld. De oorzaak hiervan moet ten dele gevonden worden in het 'achteloze' koloniale beleid dat niet gericht was op de ontwikkeling van de samenleving in politiek-bestuurlijk opzicht. Voor de Afro-Curaçaoose bevolking werd dit gecompenseerd door de rol die katholieke instellingen namens hen in het maatschappelijk-politieke veld innamen.

Niet alleen hun aanwezigheid, maar ook de hiërarchische en paternalistische aanpak, die niet gericht was op participatie van de leken, resulteerden in een wezenlijke beperking van maatschappelijke ontwikkeling, zowel op structureel niveau als op individueel niveau.

De buitendistricten stonden in de bestudeerde periode voor wat betreft kerkelijke activiteiten bovendien ook letterlijk op afstand van maatschappelijke ontwikkeling; deze vond uitsluitend in de stad plaats. Hierdoor, maar ook door de opvatting van de katholieke gezagsdragers dat het grootste deel van de bevolking niet rijp was voor zelfbestuur, burgerschap en maatschappelijke participatie, zijn de betrokkenheid van de bevolking in het publieke domein en de ontwikkeling van actief en verantwoordelijk burgerschap, tot ver in de twintigste eeuw niet gestimuleerd en daardoor wezenlijk beperkt.

De kerkleiding op Curaçao heeft deze differentiatie van de kerkelijke aandacht en inzet, met vanaf de jaren '30 een sterke focus op de nieuwe stedelijke arbeidersklasse en de katholieke stedelijke middenklasse, in de bestudeerde periode niet losgelaten. Nieuwe apostolische initiatieven die vanaf eind jaren '50 ontwikkeld werden, bleven overwegend gericht op de midden- en hogere arbeidersklasse. Concluderend kan gesteld worden dat de omslag van 'missiekerk' naar een kerk gericht op 'sociale ontwikkeling' op Curaçao, niet is overwogen en niet heeft plaatsgevonden, de inzet van enkele progressieve priesters en religieuzen ten spijt.

In het feit dat een groot deel van de Afro-Curaçaose katholieke bevolking in elk geval tot 1969 op afstand is gebleven tot een brede politiek-maatschappelijke participatie, heeft de rol van de katholieke kerk binnen de koloniale constellatie een duidelijk aandeel gehad. Met deze constatering is aandacht gevestigd op stigmatiserende en uitsluitende patronen in de samenleving. Het doel van deze studie was het verwerven van inzicht in de aard en achtergronden van deze patronen. Wat de studie niet heeft kunnen doen is het vaststellen van de exacte omvang en impact van de achterstand als gevolg van de differentiatie in het onderwijs. Tot op heden worstelt de Curaçaose samenleving met een buitenproportioneel aandeel laag- en ongeschoolden, een hoog percentage drop-outs en een relatief lage doorstroom naar de hogere onderwijsniveaus. Voor het doorgronden van de relatie tussen deze onderwijsachterstand en de onderwijspraktijk zoals in deze studie naar voren is gebracht, is nader onderzoek nodig.

Inzichten van waarde voor de huidige onderwijssituatie kunnen verworven worden door multidisciplinair onderzoek dat zich kan baseren op zowel adequate kwantitatieve gegevens als op kwalitatief inzicht in met name psychosociale aspecten.

Deze studie heeft uiteraard begrenzings. Hieruit volgen twee specifieke aanbevelingen voor nader onderzoek. Zoals in het inleidende hoofdstuk werd aangegeven zijn genderaspecten binnen de geanalyseerde sociale ontwikkeling buiten beschouwing gelaten. Echter: kerkelijke activiteiten waren veelal specifiek gericht op vrouwen of mannen, de kerk had een grote aanhang onder vrouwen en heeft invloed uitgeoefend ten aanzien van man-vrouw verhoudingen. Niet alleen vereist onderzoek naar deze belangwekkende aspecten een eigen theoretisch kader en een andere bronnenselectie, ook zou de periode van onderzoek minimaal uitgebreid moeten worden tot in de jaren '90, aangezien de meeste maatschappelijke activiteiten en regelgeving die genderaspecten aangaan pas na 1970 tot stand zijn gekomen. Een tweede aspect dat nader onderzoek verdient betreft de Curaçaose samenleving als *civil society*. In deze studie is naar voren gebracht dat de overgang naar zelfbestuur op Curaçao heeft plaatsgevonden op een in veel opzichten zwak maatschappelijk fundament. De aard en ontwikkeling van deze laatkoloniale *civil society* zijn in deze studie op een relatief basaal niveau onderzocht. Verdere bestudering van dit maatschappelijk fundament, van de overgang naar zelfbestuur en burgerschap, en de impact daarvan op de huidige samenleving, wordt aanbevolen.

Sociaalhistorisch is Curaçao, zoals dit onderzoek laat zien, in veel opzichten bijzonder ten opzichte van andere Caribische eilanden, andere Nederlandse (voormalige) koloniën en de andere Nederlandse Antillen. Het beeld van de laatkoloniale samenleving is opmerkelijk maar niet zelden pijnlijk, met hardnekkige patronen van achterstand en uitsluiting. Maar het verhaal is niet alleen negatief. In de laatkoloniale fase zagen we groepsoverstijgende steunstructuren met een lange dynamische geschiedenis, maar ook krachtige *grassroots* netwerken die zich in de jaren '40 ogenschijnlijk 'vanuit het niets' konden vormen. Juist in de bestudeerde situaties van achterstand, armoede en afhankelijkheid valt het menselijke vermogen op om het beste te maken van een moeilijke situatie. Deze studie laat bijvoorbeeld het vermogen zien van selectieve absorptie, de wijsheid van de bevolking om een intuïtief onderscheid te kunnen maken tussen katholicisme en klerikalisme, tussen religie en politiek, maar ook een scala

aan overlevingsmechanismen, en de oikos als effectieve samenlevingsvorm. Deze aspecten zouden, met name aan de hand van nu nog levende getuigen, meer studie behoeven. Het beter doorgronden van de dynamiek in de laatkoloniale samenleving zal inzichten en bouwstenen opleveren die van belang zijn voor het kunnen ontwikkelen van de huidige samenleving op een wijze die aansluit op krachtige cultuur-eigen patronen.

De aanbevolen nadere bestudering van deze aspecten van de Curaçaose samenleving ligt niet alleen heel dicht bij de inhoud van dit onderzoek, maar ook bij de motivatie en positie van de onderzoeker. De University of Curaçao, die dit onderzoek in belangrijke mate heeft mogelijk gemaakt, heeft, zoals elke onderwijsinstelling op het eiland, in haar werk dagelijks te maken met de impact van de in deze conclusie naar voren gebrachte patronen. Juist binnen dit lokale universitaire verband zou vervolgonderzoek primair thuishoren, uitgevoerd met een multidisciplinair team van jonge lokale onderzoekers en professionals. Deze studie is slechts een aanzet. Het geeft inzicht in een deel van de ontwikkeling van een samenleving die rust op een eenzijdig en beperkt gevormd fundament. De studie hoopt bij te dragen aan bewustwording van deze geschiedenis, en wijst daarmee op de noodzaak van een radicale heroriëntatie op burgerschap, zoals in de woorden van Frantz Fanon: *'we must turn over a leaf, we must work out new concepts, and try to set afoot a new man.'*⁷⁵⁸